

**BOKUDAGI SHARQ XALQLARI
I SYEZDINING DAVRIY MATBUOTDA
YORITILISHI TARIXIDAN (TURKISTON
GAZETALARI MISOLIDA)**

**Iminov Jasurbek Tulkunovich, Andijon davlat universiteti
katta o'qituvchisi, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)**

**FROM THE HISTORY OF COVERAGE OF THE
1ST CONGRESS OF EASTERN NATIONS IN
BAKU IN THE PERIODICAL PRESS (EXAMPLE
OF TURKISH NEWSPAPERS)**

**Iminov Jasurbek Tulkunovich, Andijan State University,
senior teacher, Doctor of philosophy (PhD) in history**

**ИЗ ИСТОРИИ ОСВЕЩЕНИЯ ПЕРВОГО
СЪЕЗДА НАРОДОВ ВОСТОКА В БАКУ В
ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПРЕССЕ (НА ПРИМЕРЕ
ТУРКЕСТАНСКИХ ГАЗЕТ)**

**Иминов Джасурбек Тулкунович, старший преподаватель
Андижанского государственного университета, доктор
философии по историческим наукам (PhD)**

<https://orcid.org/0009-0005-7477-7327>

e-mail:

jasurbekiminov7775@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada Bokuda o'tkazilgan Sharq xalqlarining I syezdi haqida o'sha davrda nashr etilgan davriy matbuotda ko'tarilgan masalalar, syezdga turli davlat va jamoat arboblarning munosabatlari masalalari keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Sharq xalqlari syezdi, Boku, gazeta, "Pravda", Lenin, "Ishtirokiyun", K.Radek, Zinovyev, "Вольный горец" RSFSR.

Abstract: The article widely covers the issues raised in the newspapers at that time about the First Congress of the Peoples of the East, held in Baku, and the attitude of various state and public figures towards the congress.

Key words: Congress of the Peoples of the East, Baku, newspaper, "Pravda", Lenin, "Ishtirokiyun", K. Radek, Zinoviev, "Free Highlander", RSFSR, Turkestan.

Аннотация: В статье широко освещаются вопросы, поднятые в издававшихся в то время периодических изданиях о Первом съезде народов Востока, проходившем в Баку, и отношении к съезду различных государственных и общественных деятелей.

Ключевые слова: съезд народов Востока, Баку, газета, «Правда», Ленин, «Иштирокиюн», К.Радек, Зиновьев, «Вольный горец», РСФСР, Туркестан.

KIRISH. Davriy matbuot 1920-yil sentyabr oyida Ozarbayjonning poytaxti Boku shahrida bo'lib o'tgan Sharq xalqlari I syezdini o'z davri uchun muhim voqelik sifatida keng yoritib borgan. Albatta, Sharq xalqlarining I syezdida ko'tarilgan masalalar,

bolsheviklar hukumatining kapitalistik dunyo davlatlariga nisbatan tutgan pozitsiyalari, qarama-qarshi mafkuraviy kurash jabhasidagi asosiy g'oyalar e'lon qilingan maqolalarning asosini tashkil etadi. Sovet hukumati matbuotchilari davriy

matbuotda e'lon qilingan maqolalar orqali birinchidan, Sharq xalqlari I syezdi, uning asosiy voqealari haqida ma'lumot berish, ikkinchidan, butun dunyoga yo'qsillar davlatining g'alabasini namuna sifatida ko'rsatish orqali xorijiy davlatlarda inqiloblarni amalga oshirishni targ'ib qilish, uchinchidan esa mehnatkashlar ongida kapitalistik davlatlarga nisbatan o'ta murosasiz va agressiv kayfiyatni shakllantirishdan iborat edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. D.Alimova birinchilardan bo'lib mazkur masalani ko'tarib chiqdi (Алимова Д. Туркестанцы на I съезде народов Востока: позиции и вызовы // Концепты истории Узбекистана: теория и гипотезы. III том. Ташкент: Baqriya press, 2018. – С.179). Muallif, O'rta Osiyo va Qozog'istondagi milliy qurilish va suveren respublikalar yaratish jarayonida Turkiston Muxtoriyati, Alash O'rdaning o'rni va rolini ko'rsatish asosida 1920-yil 1-8-sentyabrda Boku shahrida bo'lib o'tgan Sharq xalqlarining I syezdi haqida bir qancha fikr va mulohazalarni bayon etgan. Maqolada syezdda ishtirok etgan turkistonlik vakillar haqida ma'lumotlar keltirgan. Ayrim vakillarning nutqini qisqacha sharhlagan va ular haqida biografik ma'lumotlar keltirgan. R.Shamsutdinov va Sh.Karimov hammuallifligidagi "Vatan tarixi" kitobida Sharq xalqlari I syezdi haqida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan: "Shu boisdan ham Turkiston kompartiyasining arboblardan biri, jadidchilik harakati peshqadamlaridan biri Toshpo'latbek Norbo'tabekov 1920-yil 1-8-sentyabrda Boku shahrida o'z ishini olib borgan Sharq xalqlarining birinchi qurultoyida so'zlagan nutqi haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

METODLAR. Tadqiqotning uslubiy asosini obyektivlik va tarixiylik prinsipi tashkil etadi. Shuningdek, maqoladagi ma'lumotlarni tahlil etishda statistic usuldan ham foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Turkiston Millatlar ishlari xalq komissarligining nashr organi hisoblangan "Ishtirokiyun" gazetasi [Turdiyev, 1974: 65-66] Sharq xalqlari I syezdini keng yoritganligi bilan ajralib turadi.

"Ishtirokiyun" gazetasining 1920-yil 8-sentyabr sonidagi "Sharq xalqlarining qurultoyi" nomli xabarda Bokuda bo'lgan Sharq xalqlari qurultoyi ochilishiga bag'ishlangan xabar bosilgan. Xabarda Sharq xalqlari I syezdi Turkiston xalqlari hayotida muhim voqea ekanligi, ozodlik va hurlikni tarannum etishi, butun dunyo xalqlari mazlumlarini

birlashtirishda muhim o'rin egallashi qayd qilingan [Ishtirokiyun, 1920].

"Ishtirokiyun" gazetasining 1920-yil 30-sentyabr sonida Ali Ismoilzodaning "Mazlum Sharq ko'zin ochdi (Sharq xalqlarining qurultoyi munosabati ila)" nomli maqolasi e'lon qilingan. Maqolada muallif syezdning borishi, unda ko'rilgan masalalarga alohida to'xtalib o'tgan. Biroq muallif, o'z maqolasida syezdning chaqirilishi, ko'rilgan masalalarga o'sha davr ruhiyatidan kelib chiqib bolshevikcha nuqtayi nazardan yondashgan.

Muallif: "Sharq shu kundan e'tiboran sizga qul emas va bo'lmaydi ham. Bu qurultoyga Sharqning har bir mamlakatidan vakillar kelgan. Undan tashqari, Yevropa (proletariati) vakillari ham bor. Bu vakillarning har birining yuragida Yevropa imperializmiga nisbatan nafrati bor, ular baralla "Intiqom! Intiqom!" demoqda. Sharq xalqlarining birinchi qurultoyi 1-sentyabrda ochilib 7-sentyabrda yopildi. Unda siyosiy va iqtisodiy masalalar ko'rildi. Sharq xalqlari vakillari Yevropa imperalizmi changalidan qutilish, o'z erklarini o'zi belgilash uchun ochiq urush e'lon qildilar" [Ismoilzoda, 1920].

Muallif o'z maqolasida, yana Sharq mazlumlarini vakillari o'z fikrlarini bildirib bo'lganlaridan so'ng G'arbiy Yevropa proletarlari vakillari, jumladan, Fransiya, Angliya, Amerika, Bolgariya, Germaniya, Vengriya (Mojariston), Avstriya, Italiya mazlumlarining vakillari ham birma-bir Sharq mazlumlarini asoratdan qutqarish, G'arb mehnatkashlari ham bir tomchi qonlari qolguncha yordam berishlarini aytib o'zlarining do'stliklarini bildirganliklarini ta'kidlaydi.

Qurultoyning oltinchi kunida anjumanga Jazoir, Tunis, Fors, Misr, Arabiston, Hindiston istiqloolchi partiyalari nomidan Anvar poshoning ma'ruzasi o'qildi. Anvar posho o'z ma'ruzasida: "Avvalo Sharq xalqlari vakillarini Bokuga yig'ib Sharq mazlumlarini asoratdan qutqarish uchun to'plagan uchun III internatsionalga qardosh xalqlar nomidan tashakkur izhor etdi" va uzoq bir ma'ruzadan so'ng Sharq mazlumlarini Yevropa imperializmiga qarshi kurashda qat'iy g'alaba yo'lida III internatsional bilan birga bo'lishga chaqirgan [Ismoilzoda, 1920].

Sharq xalqlari birinchi qurultoyining so'nggi kuni 47 kishidan iborat Sharqda harakat va amaliyot sho'rosi saylangan, uning markazi Boku shahri bo'lib, Markazning Sharqdagi barcha

mamlakatlarida uning shoʻbasi tashkillanishiga kelishilgan. Markazning vazifalaridan biri Sharqni Gʻarb imperializmidan qutqarish uchun amaliy harakatlar dasturini yaratish, ikkinchi tomondan Yevropa imperialistlarining Parij va Londonda boʻlgan parlament va kongresslariga oʻxshash idora yaratishga kelishildi. Agar Antantaning (Yevropa katta hukumatlari ittifoqi) parlament va kongresslari Sharqni boʻlish masalasini hal qilganda, shoʻro Antanta davlatlarini yengib, tor-mor etish masalasini hal qilishi mumkin. “Biz Sharq xalqlari ishonamizki, -deb koʻrsatilgan unda, -Antanta bizning masalamizni hal qilmasdan oldin, biz Antanta masalasini hal qilamiz! Chunki butun Osiyo mazlumlari bir ittifoqda Antantaning dushmanlari. Butun Yevropa va Amerika proletarlari biz bilan birga va bir yerdadirlar. Endi biz sharqliklar Yevropa imperalizmiga bildiramiz, koʻrsatamiz. Ey Gʻarb imperializmi, siz bilingiz, Sharq ortiq sizga qul boʻlmas. Endi Sharq mazlumlari oʻz taqdiralarini oʻzlari hal qiladilar va Sharqning goʻzal tuproqlaridan siz bosqinchilarni quvib chiqarmaguncha Sharq oʻgʻlonlari qilichlarini qinlariga solmaydilar” [Ismoilzoda, 1920], -degan jumlar bilan tugallangan.

“Ishtirokiyun” gazetasining 1920-yil 1-oktyabr sonidagi “Sharq ellarining qurultoyi” nomli xabarida syezd yigʻilishining ikkinchi majlisi 1920-yil 2- sentyabrda kech soat 2 dan 25 minut oʻtganda G.Zinovyev tomonidan ochilgani va birinchi soʻzni “Sharq xalqlarining bugungi vazifasi” mavzusidagi maʼruza uchun soʻz Karl Radekka berilgani, uning maʼruzasini Muhammad Aminzoda turk tiliga tarjima qilib bergani yozilgan.

Xabarda K.Radekning syezddagi ana shu masala boʻyicha maʼruzasining qisqacha sharhi berilgan. U mana bu jumlar bilan tugallangan: “Oʻrtoqlar, Rossiya mehnatkashlari sizlarga derki, sizlar chindan-da ozod boʻlmoqchi boʻlsangiz, sarmoyadorlar, savdogarlar, hukmdorlar zanjiridan qutulib erkda yashashni istasangiz, qurolga yopishingiz! Inqilobni davom ettiringiz! Biz Sharqda inqilobni amalga oshira boshlagan vaqtimizda Gʻarb sarmoyadorlari va hukmdorlari bizni Sharqqa Yevropa madaniyatini singdirib, ularni asoratga solmoqchilar, demoqdalar. Biz ularga aytamizki, Sharqqa biz oʻz madaniyatimizni yoyamiz. Bu madaniyat oldida toʻp va miltiqlar ojiz qoladi, bu madaniyat butun dunyoga yoyilajak. Biz u yerda haqiqiy insoniyat va madaniyatni quramiz, bu

madaniyatning yuzaga chiqishi uchun butun borligʻimiz bilan kurashamiz deb javob beramiz” [Ishtirokiyun, 1920].

“Ishtirokiyun” gazetasining 1920-yil 3-oktabr sonidagi “Sharq ellarining qurultoyi” nomli xabarda syezdning ikkinchi majlisida oʻqilgan maʼruzalar sharhi bosilgan.

Baho Shokir oʻz maʼruzasida Turkiya burjuaziyasining Yevropa burjuaziyasidan qanday farq qilishi xususida fikr yuritib, “Turkiya burjaziyasi koʻproq yerga yopishib olgan, jahondagi oʻzgarishlar bilan ishi yoʻq. Turkiyada yana yerlarning koʻpi vaqflar qoʻlida. Yerning haqiqiy egasi sultondir. Yerning qonunnomasi ham ijara muddati ham uning qoʻlidadir” [Ishtirokiyun, 1920], -degan fikrni ilgari surgan.

“Ishtirokiyun” gazetasining 1920-yil 5-oktyabr sonidagi “Sharq ellarining qurultoyi” nomli xabarda ikkinchi majlisning davomidagi Baho Shokirdan soʻng soʻz olgan Eron inqilobchilarining vakili Haydarxonning maʼruzasi haqida soʻz yuritiladi [Ishtirokiyun, 1920].

Haydarxonning maʼruzasidan quyidagi fikrlar keltiriladi: “Biz Sharq xalqlari qurultoyiga diplomatiya bilan yoki turli xildagi fikrlar bilan kelmadik, balki biz Sharq xalqini tutqunlikdan qutqarmoq uchun keldik. Va bunda ochiqdan ochiq aytamiz, oʻrtoq Karl Radek aytganidek, “Biz Sharq mehnatkashlari bilan qoʻlni-qoʻlga berib, oʻlsak birga oʻlamiz, tirik qolsak birga qolamiz”, bu fikrlar gʻoyat buyukdirki, buni biz Sharq xalqlari yuz yillardan beri orzu qilib yashaymiz. Shu kunga qadar Sharq xalqlari Gʻarbdan bunday soʻzlarni eshitmagandi. Oldin ular Sharq xalqini oʻldirish uchun kelar edilar.

Endi Turkiyaga kelsak, bizdan oldingi maʼruzachi (Baho Shokirga ishora qilmoqda, I.J.) aytganidek, turklar aslo jahongirliq uchun urushmadilar, ularning maqsadi faqat oʻz hurriyat va istiqloli uchun Yevropa hukmronligidan ozod boʻlish uchun kurashadilar. “Jahon urushiga ham shu maqsad yoʻlida qatnashgan edilar”, deyish ham toʻgʻri emas, yanglishdir. Agar Turkiya faqat shu uchun kurashganda Fransiya, Angliya, Italiya va boshqa mustabid hukumatlar uni urushdan soʻng parchalamas edilar. Endi Kamol posho Turkiya mehnatkashlarini mustamlakachilar iskanjasidan qutqarish uchun kurashga otlangan. Agar birinchi jahon urushida Turkiya oʻzini xalos etish uchungina

qatnashgan bo'lganda zolimlar qo'lida qolmas edi" [Ishtirokiyun, 1920].

"O'rtoqlar! Shu kunlarda Eronda inqilob bo'ladi, shu yerga kelgan uning vakillari shu inqilobni uyushtiruvchi xalqning vakillaridir. Biz bu yerda Sharqni jallodlar qo'ldan qutqarmoq choralarini topaylik" [Ishtirokiyun, 1920]. Haydarxonning ma'ruzasini tojik va rus tillariga tarjima qildilar. Shuning bilan qurultoyning ikkinchi majlisi kechasi soat 12:00 da yopildi [Ishtirokiyun, 1920], - deya xabar berilgan.

Ko'rinib turibdiki, ma'ruzachi bolsheviklarning sotsialistik inqilobni Sharqqa yoyish fikrini, ularning asl maqsad va muddolarini tushunib yetmagan holda qo'llab-quvatlaydi. Shu bilan birga, Sharq xalqlarining asrlar davomida mustamlakachilik azobini tortib kelayotgani, mustamlaka zanjirlarini uzib tashlash yo'lida kurashdan tolmasligiga alohida urg'u bergan edi.

"Ishtirokiyun" gazetasining mazkur sonida syezdning 1920-yil 4-sentyabr kunduzi soat 12:00da G.Zinovyev raisligida ochilgan uchinchi yig'ilishi va unda Toshkent vakili Toshpo'latbek Norbo'tabekovning ma'ruzasi haqida ham so'z boradi [Ishtirokiyun, 1920].

"Ishtirokiyun" gazetasining 1920-yil 7-oktabr sonidagi "Sharq ellarining qurultoyi" nomli xabarda uchinchi majlisning davomi G.Zinovyev raisligida 1920-yil 4-sentyabr kech soat 7 dan 45 minut o'tganda boshlangani, unda hay'at rayosatining qarori e'lon qilinib, qurultoy 1920-yil 9-sentyabrda yakunlanishi, vaqt oz qolgani bois Yevropa vakillaridan faqat Angliya va Fransiya vakillariga so'z berilishi, ma'ruzalarning tarjimalari ham qisqa bo'lib faqat forsiyga, turkiyga va rus tillariga tarjima qilinishini bayon etgan [Ishtirokiyun, 1920]. Shundan so'ng Turkiyadan Anvar posho ma'ruzasi berilgan.

Samarqandda nashr etilgan "Mehnatkashlar tovushi" [Turdiyev, 1974:71-72] gazetasining 1920-yil 9-sentyabr sonida "Sharq ellarining qurultoyi" nomi ostidagi xabarda "Sharq ellarining qurultoyi munosabati ila Boquda ulug' bir namoyish bo'lub, o'n minglarcha xalq ishtirok etgan. Shaharning o'rtasida Karl Marks uchun obida ochilgan. Namoyish kuni masjidning barchasida Anvar posho va Narimonovning ishtiroki ila ulug' bir yig'in bo'ldi. Anvar posho Sharq xalqlarini, Rossiya va Ozarbayjon sho'rolar hukumati bayrog'i ostiga to'planib, ingliz istibdodiga qarshi muhoraba etishga

chaqirdi. Narimonov Sharqning ozod bo'lishi inglizlar va Sharq ellarin orasidagi xonlar va podshohlar mahv (ag'darilgan) etilgan taqdirda vujudga kelajagin bayon etdi [Mehnatkashlar, 1920], - deya xabar beriladi.

Sharq xalqlari I syezdini atroflicha yoritgan gazetalardan yana biri "Pravda" gazetasidir. Mazkur gazeta syezdga vakillar yig'ilishidan boshlab, toki syezd yakuniga qadar bo'lgan jarayonni batafsil yoritib borgan.

"Pravda" gazetasining 1920-yil 24-avgust sonida Bokuga Turkiston orqali Sharq vakillari o'zbeklar, qirg'izlar, xitoyliklar va boshqa millatlar vakillari yetib borganliklari, ular ishtirokida mitinglar uyushtirilgani haqida xabar bosilgan [Pravda, 1920].

Gazetaning 1920-yil 27-avgust sonida Sharq xalqlari I syezdini o'tkazishdan ko'zlangan asosiy maqsadlar bilan birga uning kun tartibi ham qayd qilingan. Unga ko'ra, syezd kun tartibida quyidagi masalalarni ko'rib chiqishi lozim bo'lgan:

1. Xalqaro ahvol va Sharq xalqlari.
2. III Internatsional va mustamlaka hamda milliy siyosat masalalari.
3. Agrar masala va Sharq mamlakatlari mehnatkashlarining iqtisodiy ahvoli.
4. Sharq mamlakatlari inqilobiy partiyalarning dastur va taktikalari [Pravda, 1920].

Shu jihat e'tiborliki, gazetada e'lon qilingan ushbu to'rtta ustuvor masala boshqa manbalarda uchramaydi.

"Pravda" gazetasining 1920-yil 8-sentyabrdagi sonida "Sharq xalqlari qurultoyi" nomli maqola bosilgan bo'lib, unda Sharq xalqlarining I syezdida ishtirok etgan davlatlar, ularning vakillari haqida ma'lumot berish bilan birga jami ishtirokchilar soni 1800 nafar ekanligi qayd etiladi [Pravda, 1920].

"Pravda" gazetasining keyingi sonlarida Turkiya delegatsiyasining syezddagi ishtirokiga alohida to'xtalib o'tilgan. Jumladan, Anvar poshoning syezdga kelishi, uning bayonotini o'qib eshittirilishi syezd ishtirokchilariga ko'rsatgan ta'siri xususida fikr yuritiladi [Pravda, 1920].

Gazetaning 1920-yil 16-sentyabrdagi sonida syezdning kun tartibida ko'rib, keskin muhokama qilingan Angliya masalasiga qaratilgan. Angliya jahon imperializmining o'chog'i, sovet Rossiyasining eng xavfli dushmani sifatida qoralangan [Pravda, 1920].

“Pravda” gazetasining 1920-yil 19-sentyabr sonida bolsheviklar yetakchisi V.I.Leninning Sharq xalqlari I syezd ahamiyati yuzasidan bildirgan fikrlari e’lon qilingan. Jumladan, V.I.Lenin: “Kommunistlarning Moskvada bo’lib o’tgan syezd, Bokuda bo’lgan syezd qanday masalalarni hal qilganini, ularning tarixiy ahamiyatini birdaniga o’lchovga solib, to’g’ridan-to’g’ri hisobga olib bo’lmaydi. Lekin bu boshda harbiy g’alabalardan ham kattaroq ahamiyatga ega bo’lgan g’alabadir. Chunki bu g’alaba bizga bolsheviklarning tajribasi, ularning faoliyati, ularning programmasi, ularning kapitalistlarga va imperialistlarga qarshi revolyutsion kurashga chaqirig’ini butun dunyoda ma’qullanganligini va iyulda Moskvada, sentyabrda esa Bokuda nima ishlar qilinganligini dunyoning barcha mamlakatlaridagi ishchilar bilan dehqonlar yana uzoq oylar davomida o’zlashtirib va o’zlariga singdirib olishlarini ko’rsatmoqda” [Pravda,1920], deya fikr bildirgan edi.

“Pravda” gazetasining shu sonida kommunist Karl Radekning “Sharq xalqlari syezdi” nomli maqolasi ham e’lon qilingan. Unda K.Radek Sharq xalqlarining I syezdi muhim tarixiy sharoitda chaqirilganini ta’kidlab, Rossiya ishchi va dehqonlari bilan Angliya boshliq kapitalistik dunyo o’rtasidagi to’qnashuvda Sovet Rossiyasi o’z kuchini ko’rsatib, interventlarni tor-mor etganiga alohida urg’u bergan. U o’z maqolasida Sovet Rossiyasi o’tgan yili Antantaning dahshatli hujumlarini qaytarib, Angliya kapitalistlari tomonidan qo’llab-quvvatlangan Denikin, Yudenich, Kolchak qo’shinlarini ishchi va dehqonlarning ongli yondashuvi, qizil armiyaning qahramonona kurashi evaziga mag’lub etilgani, Qizil armiya Angliya va boshqa kapitalistik davlatlar qo’llab-quvvatlagan oqlar Polshasiga qarshi kurash olib borilayotganiga alohida to’xtalib o’tgan[Pravda,1920].

K.Radek bolsheviklarning Turkiston, Xorazm va Buxoroda yuritayotgan milliy masaladagi siyosati masalasiga to’xtalib, “Yerli xalq musulmon aholi bilan til topisha olmas ekanmiz, oldingi tuzum ma’muriyatchiligidan qutula olmas ekanmiz, ekspluatatorlardan hech ham farq qilmaymiz”, - deb ta’kidlagan. Shuningdek, bu o’lkadagi o’z siyosatimizni o’zgartirish, oldingi yo’l qo’yilgan xatolarni takrorlamasligimiz, xatolardan to’g’ri xulosalar chiqarishimiz lozim, deb aytgan [Pravda,1920].

Ammo, syezdning borishi va syezd jarayonida K.Radek o’zining bu qarashlariga o’zi amal qilmay, O’rta Osiyodan borgan vakillarga nopisand munosabatda bo’lgan edi. Bolshevik yetakchilari o’zlari yozgan maqola talablariga amal qilmayotganlari, K.Radek ham maqolasida o’zi ilgari surgan fikrlarga syezd jarayonida o’zi amal qilmagani ham qayd etilgan.

Turkiston istiqloli uchun fidoyi kurashchi bo’lgan atoqli jamoat va siyosat arboblari Mustafo Cho’qayev va Ahmad Zaki Validiy To’g’on Sharq xalqlarining I syezdida vakil sifatida qatnashmagan bo’lsalar-da, biroq syezdning borishiga bevosita o’z ta’sirini o’tkazishga harakat qilganlar. VCHK xodimlari ularning har bir bosgan qadamini qattiq nazorat ostiga olganiga qaramay, ular turli yo’llar bilan O’rta Osiyodan syezdga vakil bo’lib borgan o’z maslakdoshlari bilan uchrashib, ularga yo’l-yo’riqlar, maslahatlar berib turganlar. Shuningdek, ular Kaspiyorti matbuotida o’z maqolalari bilan bolsheviklarning Turkiston ASSR, XXSR va Buxorodagi mustamlakachilik siyosati va amaliyotini fosh etishga harakat qilganlar.

Mustafo Cho’qayev va Ahmad Zaki Validiy To’g’onlar syezdga kelgan o’rta osiyolik vakillarni matbuot xodimlari bilan uchrashtirib, intervyular berishlarini tashkillashtirganlar. Jumladan, turkistonlik kommunist firqa vakillarini Tiflisdagi (Tbilisi) “Вольный горец” gazetasi muxbiri bilan suhbatlarini tayyorlashga yaqindan ko’maklashganlar. Buni “Вольный горец” gazetasining sahifalarida e’lon qilingan quyidagi maqolalardan ham bilish qiyin emas [Cho’qay,59,72-75].

Mustafo Cho’qayev va Ahmad Zaki Validiy To’g’onlar tashabbusida 1920- yil 6-sentyabrda bir guruh turkistonlik vakillarning Ozarbayjon Respublikasi va boshqa xorijiy davlatlar matbuot xodimlari bilan uchrashuvi tashkillangan. Bu haqda Kaspiyorti matbuotidan biri Tiflisdagi chiqadigan “Вольный горец” gazetasida e’lon qilingan “Turkistonlik kommunistlar bilan suhbat” nomli maqoladan ham bilish mumkin[Вольный горец,1920].

“Вольный горец” gazetasining 1920-yil 13-sentyabdagi “Turkistondagi sovet hokimiyati” [Вольный горец,1920] nomi ostida Bokudagi muxbirning xabarlari ruknidagi maqolada Turkistondagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat qisqa tarzda sharhlanganini ko’rishimiz mumkin.

“Вольный горец” gazetasi ning 1920-yil 20-sentyabrda gi “Anvar, Sharq xalqlarining syezdda Turkiston masalasi haqida” [Вольный горец, 1920] nomli Bokudagi muxbirning xabar lari ruknidagi maqolada esa syezdda Turkiyadan kelgan Anvar poshoning Sharq xalqlariga qilgan murojaatining matni to‘liq e‘lon qilingan.

XULOSALAR. Yuqoridagi matbuot sahifalarida e‘lon qilingan xabarlar hamda maqolalardan ham ko‘rinib turibdiki, o‘z vaqtida Boku shahrida bo‘lib o‘tgan Sharq xalqlarining I syezdi o‘sha davr markaziy hamda mahalliy matbuotlarida baholiqudrat, bolshevikcha mafkura nuqtayi nazarda yoritib borilgan. Turkistonda va Markazdagi vaq tli matbuot nashrlaridagi maqolalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, syezdning rejalashtirilishidan tortib, u faoliyat olib borilgan kunlardagi barcha voqelik tarixiy izchillikda bayon etib borilgan. Ayni paytda gazetalar syezdning markaziy voqealari, ishtirokchilari hamda ma‘ruzalar mazmuni bilan tanishtirib borgan. Sovet davlatining kapitalistik taraqqiyot yo‘lidan borayotgan, shuningdek yirik mustamlakachi davlatlarning sovet Rossiyasiga nisbatan tutgan yo‘lini keskin qoralash siyosatini yoritgan.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ismoilzoda A. Mazlum Sharq ko‘zin ochdi (Sharq xalqlarining qurultoyi munosabati ila). // Ishtirokiyun, 1920-yil 30-sentyabr.

2. Sh.Turdiyev. – Toshkent: G‘.G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti, 1974. – 120 bet.

3. Sharq ellarining qurultoyi // Ishtirokiyun, 1920-yil 1-oktyabr.

4. Sharq ellarining qurultoyi // Ishtirokiyun, 1920-yil 3-oktabr.

5. Sharq ellarining qurultoyi // Ishtirokiyun, 1920-yil 7-oktyabr.

6. Sharq ellarining qurultoyi // Mehnatkashlar tovushi, 1920-yil 9-sentyabr.

7. Sharq xalqlarining qurultoyi // Ishtirokiyun, 1920-yil 8-sentyabr.

8. В Азербейджане. К съезду представителей народов Востока // Правда, 24 августа 1920 г.

9. Вольный горец, 13 сентября 1920 г.

10. Вольный горец, 20 сентября 1920 г.

11. Вольный горец, 6 сентября 1920 г.

12. К съезду народов Востока // Правда, 11 сентября 1920 г.

13. Радек К. Съезд народов Востока // Правда, 19 сентября 1920 г.

14. Съезд народов Востока // Правда, 19 сентября 1920 г.

15. Съезд революционных народов Востока в Баку // Правда, 27 августа 1920 г.

16. Съезд революционных народов Востока в Баку и английские козни // Правда, 11 сентября 1920 г.

17. Шокай М. Избранные труды. Том первый. - Алматы: Арыс, 2016. – С.59, 72 - 75.

